

LA GUERRA DELS SET ANYS A ULLDECONA (1833-1840)

Per NÚRIA SAUCH CRUZ

El segle XIX inaugurarà una nova praxi en el model d'estat a Espanya. El liberalisme, assentat en la defensa d'una monarquia constitucional fonamentada, entre d'altres qüestions, en la concepció de la sobirania nacional i en la divisió de poders, va poder materialitzar els seus pressupòsits polítics el 1820 a partir d'un projecte insurreccional liderat pel militar Rafael del Riego. Aquest pronunciament comportà l'inici de l'anomenat Trienni Liberal o Trienni Constitucional (1820-1823), però la pujada al poder dels liberals va suposar també la formació d'un moviment d'oposició al nou sistema, el reialisme, que advocava per la reinstauració de l'estat absolutista. A partir d'aquell moment les guerres que configuraren el segle XIX enfrontaren els absolutistes (reialistes i carlistes) amb els liberals. Totes i cadascuna d'aquestes guerres es produïren a les Terres de l'Ebre i el Maestrat i, dins d'aquest territori, la població d'Ulldecona ocupà un lloc central en la lluita i en el desenvolupament i pervivència del carlisme de la zona.

El Trienni Liberal va actuar com a detonador d'una divisió de la comunitat civil del sud català i nord valencià, potenciada pels sectors que detenien el poder polític i econòmic. L'enfrontament entre els liberals i els reialistes tingué, en el municipi

d'Ulldecona, un dels seus principals exponents. Allí els posicionaments polítics es caracteritzaren per una lectura de profunda divisió entre els veïns i pogueren estructurar-se i dotar-se d'una força armada que, en el cas dels reialistes, estigué liderada per Roman Chambó. Aquest va arribar a convertir-se en el principal representant del reialisme que va produir-se a les Terres de l'Ebre i el nord valencià. Chambó, veterà de la guerra del Francès, va congraciar-se un grup de veïns que anys més tard, durant la Primera Guerra Carlista, arribarien a situar-se en la cúspide de tot el moviment carlista dirigit per Ramon Cabrera, com Domènec Forcadell, Antoni Tallada, Pere Pau Beltran, Lluç Doménech, Joaquim Viscarro, Josef Elies, etc.

Durant la restauració ferrandina i en el termini de tres anys consecutius, 1825, 1826 i 1827, aquestes terres van protagonitzar aixecaments reialistes integrats per una part d'aquells que havien lluitat contra els liberals pocs anys abans. Reclamaven els antics combatents del Trienni un reconeixement dels seus serveis durant la guerra, denunciaven que el monarca s'apropava perillosament a sectors de l'absolutisme més moderat que, segons ells, es relacionaven amb sectors liberals (exiliats en aquells anys). Malgrat

que en cap moment les denúncies ultrareialistes anaren en contra del monarca, a qui consideraren més aviat com una víctima, primer dels liberals i després dels absolutistes moderats, la figura de l'infant Don Carlos es perfilà ja com la més idònia per representar els interessos dels absolutistes més radicals. Fins al 1830 Don Carlos era el successor directe del seu germà en la línia d'accés al tron. Però aquell any el rei va tenir descendència femenina. Abans que Isabel nasqués, i segurament assessorat pel sector moderat, Ferran VII va promulgar la Pragmàtica Sanció, que possibilitava regnar les dones, i obrí així un conflicte dinàstic que va derivar en una guerra. A partir del 1832, any en què Ferran VII va caure greument malalt, la cursa de les dues candidatures per arribar al poder s'accelerà. Després de canvis diversos, en els quals el rei va derogar la llei successora vigent i després va tornar a aprovar-la, el 1833 s'inicià amb la regència de l'esposa del rei, M. Cristina, recolzada per un gabinet que, en previsió d'una possible imminent mort del sobirà, va desarmar, per anul·lar després, el cossos dels Voluntaris Reialistes, espècie de policia local, i van destituir tots aquells membres de la cúpula de l'administració i l'exèrcit fins a l'absolutisme més radical.

El 29 de setembre moria Ferran VII. La seua mort comportà que els carlistes rebutgessin Isabel II com a hereva del tron i defensessin la candidatura de Don Carlos. El seu rebuig provocà l'inici de la Primera Guerra Carlista o Guerra dels Set Anys. Amb la mort de Ferran VII moria també l'absolutisme, que no tornaria a aplicar-se, malgrat la defensa realitzada pels carlistes. És en aquest període de set anys en el qual inscrivim les pàgines que segueixen i que mostren fins a quin punt el primer Carlisme va tenir en la població d'Ulldecona un caràcter paradigmàtic.

LA PRIMERA GUERRA CARLISTA (1833-1840)

De l'inici de la guerra a la mort de Manuel Carnicer (1833-1835)

Arran de la mort de Ferran VII, els absolutistes de les Terres de l'Ebre i el Maestrat van tornar a prendre les armes en contra del liberalisme. Sabem que la tarda del 9 de novembre una partida d'uns 200 homes comandada per Antoni Vallés i Vicent Chulvi, antics reialistes i malcontents, van entrar a Xerta i van congregar tot el consistori municipal a l'efecte que la població secundés la causa carlista d'acord amb uns documents que, signats per Roman Chambó, "*manda á las justicias, comandantes y demas autoridades, que reconocieran á aquellos por comandantes de los reales egércitos del rey D. Carlos V*". Aquesta ordre confirma la participació de l'ulldeconenc Chambó en el bàndol carlista encara que, ara per ara, no disposem de cap indici més que l'impliqués amb els fets bèl·lics de la dècada dels trenta, encara que sabem que durant els darrers anys de la guerra aquest residia a Galícia en qualitat d'arrestat i també que els carlistes van respectar les propietats que tenia a la seua població d'origen: El 1839 la dona i els fills van tornar a Ulldecona i ell ho va fer el 1843¹. Allí va restar fins a la seua mort, als 59 anys.²

El moviment d'insurrecció i captació de voluntaris va continuar i va tenir la seua principal expressió en l'aixecament que el dia 13 va tenir lloc a Morella. El governador de la plaça va declarar-se partidari de Don Carlos i tots els carlistes revoltats de la zona van aplegar-se a la capital dels Ports. No van trigar gaire a aparèixer les desavinences i la falta de coordinació entre els concentrats. Allò els va abocar a abandonar la població la nit del 10 de desembre, en saber que les possibilitats de sortir victoriosos davant l'imminent atac cristià eren nul·les. Entre els

concentrats a Morella trobem Domènec Forcadell, Antoni Tallada, Pere Beltran, Joan Baptista Viscarro, etc. Sembla que, després de la dispersió i d'una derrota posterior produïda a Calanda, alguns d'ells van tornar a casa. Prompte la maquinària liberal va posar-se en marxa i Vidal va ser l'encarregat d'arrestar Forcadell. Però aquest va fugir del poble en companyia d'un antic guerriller del Trienni, Joaquim Lacruz. Mentre escapaven de la justícia, Lacruz va resultar mort.³

Aviat tornaren els carlistes a la lluita. Es van reunir a Vistabella, on Josep Marcoval va ser designat cap de les forces concentrades allí. Marcoval, però, va ser detingut pels cristins i afusellat el gener del 1834. El seu substitut fou Josep Miralles (a) *el Serrador*, que controlaria la zona del Maestrat-Ports fins a la segona meitat del 1837.

Durant l'hivern del 1834, el moviment carlista va anar expansionant-se i els carlistes transitaven per les diverses poblacions de la zona efectuant tasques d'avituallament i de captació de nous adeptes. El primer punt d'inflexió el trobem el mes d'abril quan bona part de les forces carlistes, encapçalades per un antic oficial del Trienni, l'aragonès Manuel Carnicer, sofriren la seua primera gran derrota a Maials (Lleida), a conseqüència d'un intent per expansionar el carlisme armat a la Catalunya de l'interior.

Després de la destrossa de Maials, les partides carlistes van anar refent-se a poc a poc. Antoni Vallés controlava els carlistes de les Terres de l'Ebre, sobretot de la zona més septentrional; Josep Miralles, el territori del Maestrat-Ports, i Carnicer, com a líder del moviment a l'Aragó, encapçalava, com a comandant interí, tot el moviment. Començava a despuntar, però, la figura d'un jove tortosí que, en poc temps, assoliria el lideratge únic de tot el carlisme del territori de cruïlla, Ramon Cabrera, lideratge que

tanmateix ajudaria a ascendir alguns dels carlistes ulldeconencs.

Domènec Forcadell, que havia escapat dels cristins, va mantindre's "*oculto por mucho tiempo en las inmediaciones de su pueblo y riberas del Cenia*" –segons indica el Emigrado del Maestrazgo– fins que finalment va decidir tornar a la batalla acompanyat d'un nodrit grup d'ulldeconencs.

Sabem que durant l'estiu del 1834 es van posar en pràctica dures mesures que el govern cristià va decretar per tal d'acabar amb la formació de partides carlistes.⁴ D'acord amb això, el 19 d'agost l'Ajuntament va fer pública una relació de 49 parents directes –pares i dones– d'aquells carlistes fugits a la facció. La llista incloïa 31 dones, 6 de les quals tenien fills i 3 eren qualificades com a viudes. Alguns dels 18 pares inscrits a la llista no arribaren a exiliar-se perquè declararen "*no tener influencia con sus hijos*"⁵ i eximir-se, d'aquesta forma, de qualsevol tipus de responsabilitat sobre això.

Durant aquell període de l'any va estendre's el còlera per la zona. De seguida van organitzar-se juntes de sanitat, encarregades d'establir normes i obligacions referents a la seguretat interna de les poblacions que havien de limitar al màxim l'entrada i sortida de persones i productes de les poblacions. Sembla que l'epidèmia avançava de nord a sud i s'extingia de la mateixa manera. A principi de novembre el còlera havia desaparegut a diverses poblacions de les comarques de la Terra Alta i Baix Ebre, però a final de mes encara persistia a Alcanar i Ulldecona i s'especificava que "*en el primer pueblo han pasado algunos dias sin ocurrir caso nuevo de cólera; y en el segundo solo quedaban en 22 del corriente tres enfermos fuera de peligro*".⁶

Coincidint amb la fi de l'epidèmia trobem referències sobre els carlistes d'Ulldecona.

Una notícia en premsa anunciava que a primers de setembre la partida que dirigia Domènec Forcadell havia estat destruïda a la zona dels Ports després d'haver aconseguit aquest una sèrie de victòries. Com deia: *"Las ventajas conseguidas por este cabecilla desde el 1º del corriente en Fortanete, Villafranca, Benasal, Vistabella y Adsaneta, con cuyos despojos se habian armado, vestido y municionado mucha parte de su faccion, le habia hecho concebir la idea de invencible, y en su consecuencia eligió una de las formidables posiciones que ofrece este quebrado pais, junto á la Ermita de S. Cristobal de Sarraña, en donde empezó el ataque á que lo estaba obligando con mi persecucion de toda la mañana"*.⁷ Durant el mes següent Pere Beltran, que comandava segons la premsa una partida d'uns 400 homes i segons l'obra realitzada pel tortosí Bonaventura de Córdoba uns 150, va sofrir una derrota a Rossell a mans de les forces cristines que dirigia precisament Domènec Vidal. De 43 a 45 carlistes, segons la primera font, i 3, segons Córdoba, van resultar morts i 2 van ser fets presoners. Entre els dos darrers, que van ser posteriorment afusellats, trobem el capità ulldeconenc Joan Baptista Mora.⁸

La partida del *Serrador* va sofrir també revessos al Maestrat, tal com s'informava el 24 de desembre des de Vinaròs. Aquesta va ser sorpresa a Cincorres pels homes de Colubí i Nogueras. Segons indicava la premsa no havia quedat ningú de la facció i *"aun se dice que el Serrador tambien cayó"*. Però el de Vilafranca no va caure en mans dels liberals i, a jutjar pel ban d'indult publicat pels liberals, devia quedar força gent dispersa. En el ban, redactat per Nogueras, s'incentivà la població a acabar amb els carlistes: *"prenderlos ó matarlos y el que asi lo haga, ó de noticias del parage donde se oculten, y por su aviso se prendan, se les gratificará con mil duros, por la prision o muerte del Serrador, y con quinientos por la de Forcadell, y Monteverde alias*

Pedreño".⁹

La resta del 1834 va acabar amb dues importants derrotes carlistes. A resultes de l'enfrontament sostingut a Alfara, els liberals van fer uns 30 presoners carlistes i uns 100 es van presentar a indult. El dia 20, mentre un nodrit nombre de carlistes eren als pous de la neu, van ser sorpresos pels liberals. La jornada va deixar més de 40 morts, 27 presoners que van ser afusellats i fins un total de 114 carlistes van presentar-se a indult, dels quals 88 provenien de les Terres de l'Ebre. Un dels afusellats va ser el principal cap de les forces que operaven sobre les Terres de l'Ebre, Antoni Vallés. El tortosí va ser ràpidament substituït per un antic guerriller reialista de Miravet, Josep Torner.

EL DESENVOLUPAMENT DEL CARLISME (1835-1836)

Una nova etapa començava el 1835. La mort, l'abril del 1835, de Manuel Carnicer va provocar que Ramon Cabrera assumís el càrrec de l'aragonès. A partir de l'ascens de Cabrera, així com també d'altres caps carlistes, va desenvolupar-se un breu però important grau d'autonomia de l'acció dels diferents caps, així com també una organització que començava a perfilar els carlistes com un autèntic exèrcit, de la mateixa manera que la infraestructura de la qual van dotar-se va ajudar al desenvolupament administratiu i organitzatiu del carlisme.

Des de final de primavera, les partides carlistes, que seguien la tàctica de la guerra de guerrilles i el defugir d'un atac directe amb l'enemic, es van fer molt més actives i desenvoluparen una major acció ofensiva. Durant l'estiu, les partides de Torner i Forcadell actuaven pel Baix Maestrat, als quals van afegir-se els homes del *Serrador* i de l'aragonès Antonio Quílez. En total eren uns 2000 homes d'infanteria i uns 60 de cavalleria. Com que les partides proliferaven i els veïns de les poblacions dispensaven la

seua ajuda als carlistes, els liberals van haver de prendre mesures més dràstiques contra els que s'unien a la facció i les seues famílies.

Les coses van canviar l'octubre del 1835. La població d'Alcanar va ser atacada per les partides comandades per Cabrera i Forcadell, els efectius de les quals superaven els 2000 integrants i, finalment, la Milícia Nacional d'Alcanar va haver de claudicar. Pocs dies després van intentar fer el mateix sobre la Sénia, però el reforç militar dels cristins va frustrar l'intent. Com a conseqüència de l'atac, les famílies dels principals liberals de la població van haver de ser evacuats i traslladats a Ulldecona. Suposem que aquests no devien restar força temps a la vila perquè els mateixos milicians d'Ulldecona van haver de marxar durant el 1835 a l'única població que podia oferir-los seguretat durant la guerra: Vinaròs. A final d'any, diverses partides actuaven per la comarca del Montsià, on es refeien i demanaven queviures. Aquestes van situar-se principalment a la Sénia a principi de gener, ja que era un dels principals llocs de trobada de bona part dels caps carlistes. Allí els carlistes van sofrir una altra derrota i van internar-se per les comarques del nord valencià.

L'inici de l'any 1836 va caracteritzar-se per un augment de la violència entre els dos bàndols enfrontats. El detonant va ser l'afusellament de la mare de Cabrera, en resposta a l'ordre del tortosí de donar mort a dos alcaldes aragonesos. A partir d'aquell moment les accions de represàlia mútua es convertiren en un cercle viciós.

Ja hem mencionat l'existència de diversos caps que actuaven sobre un territori definit, sense excloure el fet que aquests s'unien en diferents moments que requerien una acció conjunta. A la zona del Maestrat-Ports exercia el seu control Josep Miralles; de vegades amb ell trobem Forcadell, l'aragonès Joaquín Quílez, i també el capitost anomenat l'"Alcalde de

Villareal". Josep Torner actuava sobretot per la zona més septentrional de les Terres de l'Ebre i Cabrera suplía Carnicer com a cap de les forces d'Aragó, a més de controlar interinament tota la zona, exercint un rol molt més dinàmic i mòbil que els seus companys.

José Iriarte empaitava Torner i finalment aconseguí durant la primavera destruir bona part de la infraestructura creada pel carlista. El setge al qual va sotmetre Torner propicià que les relacions d'aquest amb Cabrera s'endurissin fins al punt que al de Miravet no li va quedar més remei que deixar el comandament de les forces que operaven sobre les comarques del sud català i passar a un altre destí, a un batalló aragonès. Paral·lelament Cabrera aconseguí dotar el moviment d'una plaça forta, Cantavieja, que va assolir ràpidament i que restà en mans carlistes des de l'abril fins al novembre del 1836.

Durant el mes de juny va produir-se la primera gran derrota liberal pel que fa al nombre de baixes, que no tenia quantitativament precedents. Uns 4000 liberals, dirigits entre d'altres per Iriarte, van concentrar-se a Ulldecona per descansar la nit del 17 de juny. Coneixedors d'això els carlistes van preparar-los una emboscada i quan, a la matinada, els liberals es dirigien pels turons de Freginals cap a Tortosa, van ser sorpresos i atacats. Segons comenta Bonaventura de Córdoba, el regiment de Saboya va tenir uns 500 morts i, dels dos batallons de Nacionals, només n'arribaren a Tortosa i immediacions uns 400. A més van fer-los uns 50 presoners que van ser afusellats a Santa Bàrbara.¹⁰

Sembla que l'atac dels carlistes va provocar que en poc més d'una setmana uns 400 joves de la zona s'allistessin a les files carlistes. Probablement van allistar-se com a conseqüència d'una circular que Forcadell dirigí a les justícies locals en què les instava a presentar al municipi de la Sénia els seus respectius "mozos". Com a

contrapartida, i per intentar dissuadir els adscrits a la facció, el governador de Tortosa va ordenar que *"inmediatamente del recibo de esta circular retiren á sus hijos á la izquierda del Ebro ó los oculten para evitar sean victimas pues van a llegar refuerzos de Tropas a fin de acabar de una vez con esta canalla revolucionaria"* i si els pares, parents o tutors no evitaven la unió d'aquells als carlistes *"me responderan con sus Cabezas á su debido tiempo"*.¹¹

Després de l'acció d'Ulldecona algunes forces controlades per Cabrera van dirigir-se a Santa Bàrbara i d'altres entraren a la Galera amb Forcadell. El *Serrador* va anar cap a Albocàsser i més tard es dirigí a Benassal i Vilar de Canes, deixant la partida en mans de l'alcalde de Vila-real. Alguns dels carlistes d'Ulldecona aprofitaren l'ocasió per demanar llicència i descansar uns dies al seu poble, però va coincidir que el general Palarea va arribar al municipi per avaluar la destrossa i van ser capturats i afusellats.¹²

Mentrestant Cabrera i Forcadell van passar al Baix Maestrat. Dies més tard el tortosí va anar a Prat de Comte, coincidint amb l'atac dels batallons comandats per Magí Miquel i Lluís Llangostera sobre Gandesa per segon cop, i que no reduïren. Mentrestant Forcadell s'ocupava d'aconseguir avituallament, es dedicava a fer segar el blat i conduir-lo als ports.¹³

A partir del setembre del 1836 començaren a desmuntar-se bona part de les peces que els carlistes havien anat articulant. Alguns dels caps i la tropa que actuaven sobre la zona i que, fins i tot, com en el cas del *Serrador*, operaven de forma permanent sobre una zona molt concreta van unir-se a l'expedició que, encapçalada per un oficial del Nord, Gómez, es dirigia a Andalusia. No sabem a què va respondre la inclusió d'aquelles tropes a l'expedició de Gómez, màxim quan els carlistes començaven a remuntar i agafar força. La

marxa a l'expedició i deixar sobre la zona una part dels efectius militars els va demostrar que no eren tan forts, ni estaven tan preparats, com podien creure. Les tropes que es van quedar no van poder continuar defensant la plaça de Cantavieja, ni tampoc la població de Beseit. Al darrer lloc van optar per acabar de destruir ells mateixos – abans que ho fessin els cristins – la infraestructura creada allí.

Domènec Forcadell, Antoni Tallada i Lluç Doménech van ser alguns dels caps que es van quedar dirigint el moviment carlista de la zona. Sabem que a final de setembre uns 1800 homes de Forcadell, al qual es van sumar els de Tallada, restaven per les comarques del Montsià i Baix Maestrat, on van tenir diverses trobades amb les tropes del comandant de la brigada auxiliar de la dreta de l'Ebre, Cayetano Borso. Sembla que la raó de la permanència dels carlistes a la zona responia a la pretensió d'atacar Morella segons un pla conspiratiu que també incloïa les poblacions de Peníscola, Vinaròs i Tortosa, llocs on tenien una sèrie de confidents. El pla va ser descobert i alguns dels implicats afusellats.¹⁴

Després d'aquests intents frustrats, que pensaven dur-se a terme només amb la meitat de les forces que havia abans del setembre, els carlistes van perdre dos importants enclaus: Cantavieja i Beseit. Quan Cabrera i el *Serrador* van tenir coneixement del retrocés del moviment carlista van decidir tornar a casa, això sí amb forces molt reduïdes. La situació dels carlistes era difícil en aquells moments, però, a partir del 1837 i del comandament únic de Cabrera, el carlisme de la zona viuria la seua màxima etapa d'expansió fins a la tardor del 1839.

LA FASE D'EXPANSIÓ DEL CARLISME (1837-1839)

Durant el 1837 Ramon Cabrera aconseguí desplaçar i relegar a un segon terme alguns d'aquells caps que podien

interferir en el seu projecte d'assolir el comandament únic del moviment carlista de la zona. Mentre aquests sortiren perjudicats, d'altres, entre els quals trobem la plantilla dels carlistes ulldeconencs, van sortir reforçats convertint-se en homes de confiança del tortosí. D'aquesta manera Domènec Forcadell va encarregar-se de dirigir la divisió de València i organitzar algunes de les expedicions que, dirigides cap al sud (centre i sud de València i Múrcia) i cap a l'oest (Castella-La Manxa) buscaven expansionar el moviment i dotar-se de queviures i homes. Antoni Tallada arribà a comandar la divisió anomenada del Túria, que operava per la zona d'Alacant i Múrcia. Però Tallada va ser passat per les armes el 1838 després que fos capturat pels nacionals de Barrax (Albacete). Com que l'ulldeconenec no va respectar la vida dels liberals que va fer presoners durant el mes de gener va ser deshonrosament sentenciat *"por unanimidad á la pena de ser pasado por las armas por la espalda en el mismo sitio donde fueron inmolados los beneméritos oficiales procedentes de la defensa de Iniesta llevando un cartel sobre el pecho que diga: por alevoso"*.¹⁵ Tots els germans de Forcadell van participar en el bàndol carlista. De fet un germà i un nebot de Tallada van morir també durant la guerra, encara que la nissaga dels Tallada continuà en la persona de Francesc Tallada Forcadell, fill d'Antoni, que va participar activament en les posteriors guerres carlistes.

A principi de febrer Domènec Vidal, que dirigia una columna mòbil, va dirigir-se a Ulldecona per recaptar la contribució. Dins la població el liberal va sorprendre un grup de carlistes *"desmontados á quienes cargó las voces de viva Isabel II, y la Constitucion. Aterrados por la sorpresa se encerraron en las casas, algunos se arrojaron por las ventanas y huyeron por las puertas falsas, dejando en su poder un prisionero, 10 caballos útiles, entre ellos el del comandante Santiago, con sus monturas, algunos sables,*

carabinas, maletas, capas y mantas, teniendo varios heridos, sin la menor desgracia en nuestra tropa".¹⁶

Durant el mes d'abril trobem les forces de Viscarro i Forcadell per Xiva, i les de Llangostera i Cabrera per la zona del Maestrat i Terres de l'Ebre principalment per demanar queviures. Sabem que el dia 12 Llangostera estava a Ulldecona amb dos batallons i al cap de dos dies arribà Cabrera.¹⁷

El mes de juny les forces carlistes estigueren, sobretot durant els últims dies de mes, concentrades per les comarques de l'Ebre, a l'espera de l'arribada del Pretendent, que durant la primavera va iniciar una expedició, l'expedició Reial, amb l'objectiu de difondre i promoure el carlisme per tot Espanya, amb la pretensió final d'entrar a Madrid. El dia 30 Don Carlos va creuar l'Ebre per Xerta. Allí va unir-se amb Cabrera i el dia 2 marxaren en direcció a Ulldecona *"donde fué recibido por la noche con las mayores festejos públicos, colgaduras, arcos y blanqueos de edificios, todo dispuesto por Forcadell"*.¹⁸ L'arribada del Pretendent a Ulldecona l'explica així una notícia recollida en premsa:

Ulldecona 8 de julio.-Aquí hemos tenido á la faccion navarra y á D. Carlos, que entró vestido de capitan general; uniforme que no se quitó mientras permaneció aquí; su semblante es sombrío, y aunque saludaba á todos y ablaba con afabilidad, adviértase un pesar interior que sin duda no podia ocultar.

Yo no he visto mas que 11 batallones navarros, y á dos que les conté la fuerza, tenia uno 511 hombres, y el otro 487. Van regularmente vestidos con capote, pantalon encarnado, gorro y un morral de lienzo; y el armamento es fusil con bayoneta y canana; la gente por lo general es buena y con aire militar, lo que hace un contraste singular con la chusma de

Cabrera. Hablé con varios navarros, y todos sin exceptuar no manifestaron deseos de volver á su país. Echan la culpa de la pérdida de la batalla de Grá á los catalanes, que dicen huyeron á los primeros tiros. Un capitán me dijo que había recibido 10 duros en tres meses. Los oficiales por lo general tienen aspecto de hombres ordinarios, pero parecen fuertes para la fatiga. Los más creían que iban á Valencia, en donde se prometían proveerse de lo mucho que necesitan.

A pesar de ser este pueblo carlista casi en su totalidad, han cometido en él horrores de todo género. A todos nos han medido con un mismo rasero; y nos han dejado más que los ojos que llorar tantas desdichas.

Vienen muchos clérigos y frailes con los expedicionarios, pero obispos no he visto más que uno, que me dijeron era el de Mondoñero.

Al pobre D. Carlos le vuelven loco con planes y proyectos. Cabrera ejerce sobre él un influjo poderoso, y en un consejo de generales que aquí tuvieron parece prevaleció la opinión de aquel, que propuso marchar sin detenerse á Andalucía, donde aseguraba tener S.M. muchos partidarios, a lo que Villareal, que se oponía, contestó: lo mismo nos decían de Cataluña.

Se acordó aquí que Quilez se quedara mandando en Aragón y Valencia, y que Cabrera, que está mal con Quilez, continuase con D. Carlos como general de vanguardia. Quilez por otra parte quiere vengarse de Cabañero, porque ha sabido de ciertas andanzas de este con la mujer de aquel.

Advertí que todos hablan de revolución que esperan en favor de D. Carlos, y de que los llamaban de Valencia, de Madrid, y de otras partes; y esta confianza es lo que más los anima, pues por lo demás aseguro á v. que bien desanimados están (El Patriota).¹⁹

El viatge del Pretendent va continuar per diverses poblacions valencianes des d'on pensava dirigir-se per entrar a Madrid, però l'expedició va haver d'internar-se per diverses zones de l'interior, valencià i aragonès, en ser empaitats pels liberals. Des d'allí es dirigiren a la capital espanyola, on no van entrar, i l'expedició tornà al Nord peninsular.

Durant l'estiu del 1837 l'activitat dels carlistes sobre les comarques septentrionals de l'Ebre va intensificar-se, manifestada en els dos setges practicats sobre Móra d'Ebre i Gandesa, que no van caure en mans carlistes. De fet Gandesa va sofrir al llarg de la guerra set setges i des del 1839 fins que va acabar la guerra no residia ningú en aquella població, ja que la població va ser evacuada i traslladada temporalment a poblacions veïnes. Móra també sofrí els efectes del setge, ja que s'assegurava que els carlistes havien cremat unes 400 cases. Després dels setges els liberals decidiren reforçar la guarnició de Tortosa amb dues companyies del regiment de Bailén i realitzar tasques de vigilància més exhaustives. Com a conseqüència d'això trobem el dia 3 d'octubre a Ulldecona una columna d'uns 300 homes dels de Bailén i 110 nacionals mobilitzats d'infanteria amb 30 cavalls, en persecució d'un grup de carlistes que havien sortit feia poc. Sembla que uns quants van refugiar-se al castell i d'altres s'amagaren per les falques del Montsià. Aquests van ser descoberts i atacats pels liberals iniciant una lluita produïda en diferents punts que acabà amb la dispersió dels carlistes i, segons la premsa liberal, amb la mort de més de 60 i 40 ferits. Els liberals van tenir 6 morts, 10 ferits i "tres contusos". Deia el governador de Tortosa sobre els fets posteriors a la topada: "*Es difícil explicar á V.E. la influencia que en el país han tenido estos dos hechos de armas: sus habitantes han visto humillado el orgullo de sus dominantes recogiendo y enterrando*

*por sí mismos sus cadáveres que segun los partes que he recibido pasan de sesenta, y conducido á la Cenia, á la Rápita y Freginals mas de cuarenta heridos, y desengañados de que las armas de la Reina vencen en todas partes á sus enemigos, han dado señales de obediencia á mis órdenes no obstante de la aglomeracion de fuerzas en todo el pais que á resultas de la derrota de Cabrera como siempre la eligen para reunir sus dispersos".*²⁰

La presència dels carlistes va disminuir sobre les Terres de l'Ebre durant el mes de novembre ja que només sembla que eren petits grups els que actuaven per la zona. Així sabem que el dia 10 una columna mòbil de Tortosa va sorprendre un grup d'uns 30 carlistes. Però la cosa va canviar a partir dels darrers dies del mes. Cabrera va sortir el dia 29 des de Sant Mateu endirecció a Ulldecona i d'allí van creuar el riu Ebre per després tornar a creuar-lo.

El desembre del 1837 tots els esforços carlistes van dirigir-se a conquerir Morella. Per tal de concentrar els màxims efectius, Cabrera va dirigir-se a final de mes a Ulldecona per reunir dos batallons formats per un nombre d'integrants que oscil·lava entre els 800 i 900 infants i uns 50 de cavalleria.²¹

L'inici del 1838 no podia ser més positiu per als carlistes. Durant el gener aconseguiren dominar la capital dels Ports i també van fer-se amb Benicarló. Ara els carlistes disposaven de dues places fortes, Cantavieja i Morella, i tenien un control efectiu de bona part de les poblacions del nord valencià i de les Terres de l'Ebre. Les dues úniques grans excepcions eren Tortosa i Vinaròs que no arribaren en cap moment a estar sota el domini dels carlistes.

Per la part del corregiment de Tortosa, Llangostera, amb els seus tres batallons, estava a Móra d'Ebre i des de Tarragona es temia que creuarien l'Ebre, però aquells van tornar a "*sus madrigueras de Cherta y Ulldecona*".²² El 12 de gener s'informava

que Cabrera havia creuat el riu amb dos batallons, un esquadró i tres peces d'artilleria en direcció al Priorat i pensaven que posaria setge sobre Falset.²³

El 8 de març s'assegurava que el gruix de les tropes carlistes estava repartit entre les poblacions de la Sénia, Ulldecona i la Galera, "*que se dice va a atacar al punto de Amposta ya que no les llama la atencion la desgraciada Gandesa*".²⁴ Però, al cap de pocs dies, havia concentrades tropes a Traiguera amb peces d'artilleria i aquestes van dirigir-se a Morella i no a Amposta. A final de mes també va especular-se que els carlistes pretenien atacar Tortosa, perquè a Ulldecona hi havia un batalló dirigit pel capitost Humbría, que esperava l'ocasió d'apoderar-se de la plaça "*de cuya entrega cuentan muy pronto, hallandose ya ausente parte de su guarnicion*".²⁵

Les partides també transitaven per la zona del Maestrat, principalment per demanar queviures. Des de Vinaròs s'indicava que per la zona era normal trobar petits destacaments que demanaven racions i diners.²⁶ A final d'abril trobem Cabrera a Morella i Llangostera, amb dos batallons, a Ulldecona, població fins on també va allargar-se Cabrera.

Dos ulldeconencs, Viscarro i Forcadell, dirigien en aquell moment, el mes d'abril, una expedició sobre el centre i sud valencià a partir de la qual s'aprovisionaven de queviures i material necessari per al desenvolupament del moviment carlista i a Xiva difongueren un ban en què instaven els quintats a presentar-se davant les autoritats militars carlistes.²⁷

Durant la primavera del 1838, els moviments dels carlistes estaven destinats a proveir-se de queviures i material. Aquesta situació va fer pensar als liberals que els seus enemics estaven passant per unes hores baixes i necessitaven dotar-se de recursos per poder dinamitzar el moviment carlista i endegar noves empreses ofensives. De fet totes les mires, tant les

carlistes com les liberals, estaven dirigides cap a un punt, Morella. Els primers, procurant convertir-la en el centre neuràlgic del carlisme de la zona i els altres, intentant reconquerir-la el més ràpidament possible. És per això que el mes de juliol els liberals iniciaren un setge sobre la capital dels Ports, però els seus esforços van ser infructífers i durant poc més d'un mes assetjaren la població sense aconseguir que la plaça claudiqués. En la defensa de la plaça trobem Domènec Forcadell, que en aquells moments era brigadier, segon comandant general de València i cap de divisió, i Lluç Domènech, coronel graduat i comandant del segon batalló de València. Morella restà sota control carlista fins a les darreries del maig del 1840 i es va equiparar la seua pèrdua amb la fi de la guerra a les nostres terres.

La retirada dels isabelins davant la resistència mostrada pels carlistes va fer augmentar la sensació entre aquests de la seua fortalesa i de la possibilitat de convertir-se en uns adversaris capaços d'invertir la situació política del país. Després de la retirada dels liberals de Morella, els carlistes continuaren les expedicions sobre l'horta valenciana. Els contingents que restaven per la zona es repartiren sobre diferents llocs, encara que la mobilitat dels diferents escamots era considerable.

A mitjan octubre Cabrera inicià un setge sobre Casp amb 9000 homes i 600 cavalls, però el dia 18 van haver d'aixecar-lo davant la proximitat de les tropes dirigides pel nou cap de les forces de l'exèrcit del Centre, Van Halen²⁹. Mentrestant, el dia abans, el capità de la companyia franca de llancers d'Isabel II, l'ulldeconenc Joaquim Reverter va sortir amb 32 homes a recórrer els pobles de Santa Bàrbara i la Galera, i després va entrar a Ulldecona; abans d'endinsar-s'hi va saber que dins hi havia carlistes, amb la qual cosa actuà sorprenent-los i aconseguint una clara victòria sobre ells, ja que, a més d'uns 8 morts, en van fer

presoners 50. Sembla que els carlistes s'havien avançat per preparar les racions de la força que els seguia²⁹.

Durant el temps en què Van Halen va dirigir l'exèrcit del Centre, la situació entre el bàndol carlista i el liberal va empitjorar. El detonant es va produir a resultes d'una cruenta batalla produïda a Maella, que va ocasionar moltes baixes entre els dos exèrcits. Pocs dies després d'aquell enfrontament, Van Halen va instaurar la Junta de Represàlies amb la qual s'invalidava una treva que havia garantit i respectat la vida als presoners de guerra. Amb la creació de la Junta, la guerra va endurir-se encara més i la primera manifestació d'aquesta espiral de violència ascendent va consistir en l'afusellament de 97 sergents carlistes com a resposta dels 97 isabelins fets presoners a Maella que al dipòsit del Forcall idearen un pla de fuga, motiu pel qual van ser afusellats.

A final del 1838 el carlisme de les Terres de l'Ebre i el Maestrat es trobava en un moment de màxima expansió. Disposava de dues places fortes, Morella i Cantavieja, bona part de les poblacions d'aquest territori estava sota la seua òrbita i alguns dels consistoris municipals els integraven representants del carlisme, cosa que permetia una major articulació administrativa del moviment. Gràcies a les expedicions realitzades sobre el centre i sud valencià i sobre Múrcia així també per l'oest, a Castella-La Manxa, podien gaudir d'uns excel·lents recursos. Les forces de Ramon Cabrera es distribuïen en diverses divisions, la de València, la d'Aragó, la de Múrcia, la de Tortosa (brigades de Tortosa i de Móra). A més tenien un port, el dels Alfacs, que, a conseqüència de l'abandó progressiu dels liberals, va ser aprofitat pels carlistes des de final del 1835. Els carlistes tenien atracades als port llanxes i bous (llaguts de pesca) i aquests es dedicaven a atacar vaixells de comerç i de correus oferint-los una plataforma

d'avituellament que destinaven cap a l'interior. Només actuaren els isabelins en conseqüència per intentar acabar amb aquell tràfic durant els darrers anys de la guerra. Amb aquest motiu Van Halen va disposar el febrer del 1839 l'estat de bloqueig de les costes, des de la Torre de Sol de Riu fins a Castelló de la Plana (exceptuant els ports de Vinaròs, Peníscola i Castelló). Coneixedors els liberals de l'arribada d'un vaixell que procedia de Londres i que transportava uns 8000 fusells entre les costes de Vinaròs i la Ràpita, van preparar una emboscada. L'encarregat de portar a terme les operacions de requisita marítima era el padrastrer de Cabrera, Felip Caldero (a) *Arriembanda*. Mentre els carlistes iniciaren el desembarcament dels fusells van ser atacats pels liberals. Caldero aconseguí escapar amb alguns caixons, però el pla va fracassar totalment de tal manera que la premsa relatava: *"Ayer ha pasado por frente de esta plaza hácia Cherta, el tercer batallon faccioso de Cabrera que manda un tal Montoro: venian de Ulldecona muy cabizbajos, y hasta allí les siguió el sacristan, el que se marchó para San Mateo ó la Cenia, hecho un basilisco por la presa de los fusiles"*.³⁰

Durant el mes de març, mentre la companyia franca comandada per Joaquim Reverter, que sembla que realitzava una ruta circumscrita a la comarca del Montsià, ja que recorria els punts de Santa Bàrbara, la Galera i Ulldecona amb l'escassa força de 55 homes, va trobar i donar mort a diversos carlistes a les poblacions citades. Entre ells estava el comandant d'armes de la Sénia, que s'havia dirigit a Ulldecona perquè havia publicat un ban en què s'arrendaven els béns dels que havien emigrat.³¹ Al cap d'un mes l'activitat carlista continuava concentrada al Montsià ja que Reverter i els seus homes van ser sorpresos entre Santa Bàrbara i Amposta per un curt destacament carlista dirigit per Arriembanda al qual poc després es van

sumar uns 500 homes. La gran quantitat de carlistes va fer retirar els liberals, que van tornar més tard a la càrrega i van ferir de gravetat el padrastrer de Cabrera.

Aquelles incursions sobre el sud del corregiment de Tortosa, dirigides pels liberals dirigits per Reverter, van fer plantejar als carlistes la possibilitat de fortificar la població d'Ulldecona, la Sénia, Alcanar i d'altres pobles, establint així una línia defensiva al riu Sénia, cosa que, per contrapartida, també pensaven realitzar els liberals. El que en realitat van fer, a les acaballes del mes de maig, va ser realitzar obres a la torre de l'església d'Ulldecona, sembla que per acabar d'un cop amb les entrades per sorpresa de la companyia dirigida per Reverter que durant els últims mesos havia aconseguit capturar diversos carlistes. Amb motiu de les obres, els carlistes van decidir reforçar la població d'efectius. Com es manifestava per la premsa liberal a final de maig: *"Anteayer hubo en dicho pueblo alguna infanteria y caballería que no sabemos de donde ha venido, sin duda habra quedado para proteger y auxiliar en caso necesario á los que trabajan en las obras, para que no vayan los nuestros á destruirlas"*.³²

Per aquell temps els carlistes intentaren apoderar-se de la plaça de Tortosa però el seu pla d'atac va resultar infructífer. Durant l'estiu del 1839 l'activitat carlista va concentrar-se principalment al centre i sud valencià però, com a conseqüència de dues importants derrotes, una a Lluçena i l'altra a Tales, bona part dels carlistes que havia lluitat i que provenia en gran part del nord valencià i sud català tornà a casa seua per curar-se de les ferides i descansar. Cabrera va acompanyar tres batallons i dos esquadrons fins a Ulldecona, i des d'allí aquests es dirigiren a les distintes poblacions de procedència. Cabrera, després de deixar-los a la població citada, sembla que es dirigí, amb una petita escolta, a Morella *"pasando antes por Orta, Benifasar"*

y otros pueblos para visitar á los heridos, que son un número considerable y que mueren muchos, ya de mal asistidos, ya de la mala condicion de sus heridas".³³

Tot això va produir-se poc abans d'un fet que canviaria, en pocs mesos, el decurs de la guerra. Durant el setembre del 1839 les forces carlistes del Nord que seguien el cap Rafael Maroto i els cristins, dirigits per Espartero, van signar a Bergara un conveni a partir del qual els carlistes deposaven les armes. Els carlistes que no acceptaren la pau emigraren a França i d'altres s'uniren a les forces de Cabrera, que no va secundar aquell conveni de pau.

LA FI DE LA GUERRA (1840)

La guerra continuava al territori que restava sota control del tortosí que, en poc temps, estengué el territori sota el seu comandament, en ser afusellat, el novembre del 1839, el Comte d'Espanya, principal responsable del carlisme que operava sobre la Catalunya situada a la part del nord de l'Ebre.

Malgrat això la situació de declivi del carlisme de Cabrera havia començat. Les notícies sobre el creixent neguit que s'evidenciava entre la plana dirigent del carlisme de la nostra zona, especialment en la figura de Cabrera, eren freqüents. La primera mesura que va prendre Cabrera va ser dissoldre durant l'octubre la Junta de Mirambel, ja que semblava que alguns membres havien iniciat negociacions amb els liberals i la va substituir per una altra formada íntegrament per militars. A tot això hem de sumar que durant el mes de desembre Cabrera va desenvolupar una malaltia de difícil diagnosi que el va mantenir apartat del món de les armes durant un temps. La premsa del moment va especular molt sobre la malaltia de Cabrera i, fins i tot, en alguns moments, va assegurar-se que havia mort. Tot això va provocar que durant uns dies Domènec Forcadell assumís interinament el comandament de totes les

tropes. Però davant les especulacions de la premsa i el desconcert de la població el 8 de gener Cabrera va signar una proclama en què dissipava així qualsevol dubte sobre el seu estat. A això va sumar-se una notícia que la *Real Junta Militar de Administración y Gobierno* inseria al butlletí carlista des de Morella i dirigia als pobles de la zona sobre el restabliment de Cabrera. Tot això no va ser suficient per a la premsa del moment que, a mitjan gener, feia circular la notícia que el tortosí havia mort. Però a final de mes només s'insistia ja en el seu precari estat de salut. En un article s'insinuava la possibilitat que aquest fos transportat des de Sant Mateu fins a "*Ulldecona ó Benicarló como puntos mas á propósito para su restablecimiento, á los cuales se ha dado la orden de blanquear sus casas y limpiar las calles*".³⁴

Durant el mes de març les notícies sobre Cabrera el situen a diversos llocs. Almenys durant l'abril la premsa consultada el situa a Móra d'Ebre, on sembla que va restar fins al maig.

En aquell temps les tropes liberals comandades per Espartero havien iniciat, des de la pau produïda al nord, un viatge en el qual imparablement aconseguiren reduir totes i cadascuna de les poblacions controlades pels carlistes. Així descrivia la repercussió de l'avenç dels liberals i la reacció d'algunes poblacions. Com s'informava en un article del mes d'abril: "*con cuyo motivo los facciosos y aun los paisanos de Alcanar, Ulldecona, y otros pueblos han tenido grandes alarmas y sustos, y alejandose precipitadamente á los montes*".³⁵ Dies més tard s'indicava que els habitants de l'alt corregiment es dirigien a la part sud; que els batallons carlistes transitaven de nord a sud; que Cabrera continuava a Móra; que "*todos los gordos ya no existen en Morella y Mora se halla lleno de Mangantes*". Però això era precipitar massa les coses i, per tant, infondre intranquil·litat entre els carlistes, perquè va

ser durant la segona quinzena del mes de maig quan van claudicar les poblacions de Sant Mateu, Alcanar, Traiguera, Càlig, Benicarló i Ulldecona, que van ser abandonats pels carlistes durant els dies 17 i 18³⁶. A Ulldecona es va instal·lar la caserna general de l'exèrcit del Centre, disposata a atacar Cabrera³⁷. Només restava aconseguir la gran plaça forta carlista, Morella. Després d'uns dies de setge, la població i el seu castell van acceptar les normes de pau imposades per Espartero. D'allí van sortir gairebé 3000 presoners, dels quals 80 pertanyien a la població d'Ulldecona. Amb la pèrdua de Morella podem donar per acabada la Primera Guerra Carlista a les nostres terres que, per a molts combatents carlistes, va representar la marxa cap a l'exili a França i, per a d'altres, la presentació a indult davant les autoritats competents.

ELS CARLISTES D'ULLDECONA

Per parlar dels carlistes d'Ulldecona ens hauríem de remuntar al moment en què els bàndols polítics de la població van fonamentar els seus posicionaments corresponents en el marc de l'aparició de l'estat liberal, encara que els pilars que sostenien un i altre posicionament feia ja temps que s'havien assentat. Durant el Trienni Liberal les divisions polítiques a Ulldecona van polaritzar-se al voltant de dues opcions: l'una, la liberal, dirigida pel notari Joan Baptista Poy, i l'altra, la reialista, controlada pel també notari, Damàs Montrós, i el propietari, Alexandre Peris. Familiars, amics i companys, així com també un ventall heterogeni de sectors socials que, per vincles i relacions contractuals, de patronatge o d'afinitat, donaren suport activament a cadascun dels projectes dels líders dels dos bàndols polítics de la població.³⁸ La guerra del Trienni Liberal va condicionar un clar posicionament del veïnat d'Ulldecona en un bàndol o en un altre i, a l'abric de la

guerra, les rancúnies i divisions van derivar cap a uns posicionaments que adquiriren un grau de justificació avalat pel mateix clima d'enfrontament bèl·lic.

El grup dels joves oficials i sotsoficials reialistes ulldeconencs, liderats per Roman Chambó, va iniciar durant el Trienni un camí, el de les armes, que els conduiria a assolir un estatus que, en una situació de pau, difícilment haguessin pogut assolir. L'ascens en l'escala social que advertim en el cas dels dirigents militars va resultar ser un important incentiu per als nous adscrits de la zona i per a les seues famílies, que coneixien els caps carlistes i podien confiar que aquests els protegirien. De fet, la població d'Ulldecona arribà a assolir una quantitat d'adscrits al carlisme molt elevada i era precisament el sector dels caps, oficials i sotsoficials el més nombrós de totes les poblacions que formaven part de l'àrea d'influència de Cabrera. Així, d'un total de 223 carlistes enregistrats fins al moment, 121 detenien algun grau (52 caps i oficials, i 69 graus inferiors), la qual cosa suposa que més de la meitat dels carlistes enregistrats no eren soldats, s'evidencia el grau de promoció militar com a incentiu per ascendir socialment.

El sector liberal, per contra, va quedar-se aviat orfe. El seu màxim representant, Joan Baptista Poy, va acabar tràgicament els seus dies a mans d'un nodrit grup de veïns, representants tots ells del sector absolutista de la població, encapçalat pel mateix Alexandre Peris. Tot i així, els esforços del sector liberal per desfer-se dels seus enemics van continuar i famílies com els Reverter, els Vidal, etc., van convertir-se en els seus principals referents, però no pogueren fer front a l'embranchida carlista que, a partir del 1835 i durant tota la guerra, va aconseguir que els seus representants controlessin els principals ressorts del poder local, en constituir un consistori amb representació carlista. Els principals representants del liberalisme

local marxaren a residir fora, preferentment a Vinaròs, davant el perill que suposava continuar a Ulldecona. Allí desenvoluparen tasques dins la Milícia Nacional encara que alguns d'ells pensaren fer més efectiva la seua resistència mitjançant la creació de dues companyies liberals que, dirigides pels germans Domènech i Salvador Vidal, Josep Solà, Joaquim Solà, Pancraç Domenech, Ramon Gil i Josep Lecha, estigueren finançades per ells.

Malgrat els esforços del sector liberal no aconseguiren reduir el desenvolupament del sector carlista, que havia anat configurant un projecte en el qual s'integrava un heterogeni ventall social. En una població eminentment agrícola com era la Ulldecona del s. XIX la quantitat d'adscrits dedicats a les tasques del camp sobresurt de la resta d'activitats d'acord amb una relació proporcional. És il·lustratiu indicar que el 50% restant es dedicava a oficis diversos, enquadrats en el sector d'activitats tradicionals i l'artesanat (21,5%), en el dedicat a professions liberals (13,5%), el sector dels eclesiàstics (11,5%) i el dels militars (3,8%) que, en els casos que apareixen, estaven retirats. El bàndol carlista tenia en la població d'Ulldecona un nodrit grup d'integrants que s'articulava d'acord amb una participació col·lectiva en el qual cadascun desenvolupava una funció en el marc dels diferents estadis de participació (directora i subalterna). Els sectors dirigents actuaren com a impulsors i dinamitzadors del moviment que va poder continuar en el temps gràcies a la implicació de la base social del carlisme.

És significatiu destacar la participació en el primer carlisme d'antics combatents de la guerra del Trienni Liberal, de membres dels cossos dels Voluntaris Reialistes i de Malcontents, qüestió un tant complicada a l'hora d'establir una coincidència d'identitat, màxim quan, a les llistes nominals de la majoria dels carlistes –i dels reialistes– només apareix el primer cognom. Això

mostra una clara línia continuista en la participació carlista de diferents sectors que havien lluitat en les guerres anteriors i remarca el caràcter de llarga duració dels moviments contrarevolucionaris, que anaren definint i consolidant el seu ideari i que es nodriren –a la població d'Ulldecona– de tota una sèrie d'adeptes que, estructurats a partir d'un sistema de relacions, s'organitzaren.

L'estudi del carlisme d'Ulldecona, i per extensió el carlisme del sud català i nord valencià, ens allunya de les teories que consideren que els grups dirigents i la base s'uniren de forma arbitrària per lluitar contra un enemic comú o que el primer carlisme fou la manifestació d'una revolta camperola, o que la crisi econòmica, sobretot a les zones empobrides, va ser el motor que propicià l'adscripció carlista. Una unió arbitrària no hagués tingut la continuïtat en el temps que va tenir en aquesta població. A més la unió ja s'havia creat durant el Trienni i la Primera Guerra la reafirmava. A la població d'Ulldecona l'avenç de la propietat privada i el repartiment de la propietat de la terra era un fet a principi del s. XIX i feia molt improbable, en aquell moment, una hipotètica reclamació del vell somni camperol d'accedir a propietat de la terra per part dels que no la posseïen. La crisi econòmica –manifestada durant bona part del XIX a tot l'Estat– va poder ser instrumentalitzada pels grups dirigents, però per si sola no explica per què aquells sectors més proclius a un empitjorament de les seues condicions materials d'existència es van fer carlistes en uns indrets i en d'altres no.

Si hi ha alguna cosa que caracteritza el cas d'Ulldecona és el fet de mostrar, a partir dels seus protagonistes, els diferents grups que integraven el sector carlista: els dirigents i la base. Tots i cadascun dels diferents membres del carlisme de la població tenien un lloc en l'entramat carlista i desenvoluparen una funció determinada.

La participació dels diferents sectors estigué articulada i impulsada pel grup dirigent, que va poder reunir al seu voltant un grup d'adeptes. A partir de les nostres investigacions hem pogut comprovar el món de relacions i connexions existents entre els diferents sectors carlistes, que a més presenta un origen anterior a la posada en pràctica de l'Estat liberal, que conformà el veritable motor del carlisme que va produir-se a la població d'Ulldecona. Així, els dirigents carlistes estigueren identificats en les famílies dels Peris, dels Montrós, dels Constantí, dels Serrano, dels O'Callaghan, dels Forcadell, dels Tallada, dels Bonet Chambó, dels Viscarro, i d'individus com Pere Beltran, Lluç Domènech, etc. Els set darrers cognoms s'identificaven amb els principals dirigents militars de tota l'àrea d'influència del carlisme dirigit per Ramon Cabrerá. Els càrrecs que assoliren durant la guerra va ser fruit d'un ascens dins les files de l'exèrcit carlista. Aquesta promoció vertiginosa dels caps carlistes, fora del rigor normatiu establert a l'exèrcit regular, era un model a seguir pels veïns d'Ulldecona, els quals a més comptaven amb la protecció dels seus líders. Tot això afavoria un enquadrament dins el bàndol carlista, però les condicions dels combatents carlistes d'Ulldecona no resultaven més favorables que la dels de l'exèrcit liberal. Bona part dels enregistrats pertanyien als batallons valencians i tortosins, caracteritzats per la seua enorme mobilitat, destinats a campanyes realitzades sobre territoris més o menys allunyats de la seua població d'origen i en diverses ocasions la documentació ens mostra un molt deficient equipament i unes condicions precàries de les tropes carlistes.

El carlisme va tenir a Ulldecona una enorme representació i una importància tal que la va convertir en un dels principals municipis carlistes de tota l'Espanya

contemporània. De fet la població va esdevenir el bressol del procés contrarevolucionari que durant el Trienni Liberal comportà l'aparició de la guerra que enfrontà liberals i reialistes al sud català, sud-est aragonès i nord valencià. La guerra ocasionà una profunda fractura entre el veïnat ulldeconenc, dividit prèviament en dos bàndols estructurats al voltant de les famílies amb major pes polític i econòmic de la població. Des d'aquell moment l'opció absolutista va atraure's el favor de bona part dels seus habitants mentre que el projecte liberal va perdre, precisament durant el Trienni bona part del seu pes amb la mort del principal representant liberal.

Els anys de la Dècada Ominosa van ser convulsos i la guerra dels Malcontents i les conspiracions dels anys anteriors (1825 i 1826) posaren de manifest l'existència d'un important focus de resistència ultrareialista a les terres de cruïlla de València i Catalunya que va mantenir-se actiu i tingué major virulència a partir de la mort de Ferran VII. Durant la Primera Guerra Carlista bona part del veïnat s'implicà en el projecte carlista – és de fet la tercera població de l'àrea que conforma el nord valencià i sud català amb major nombre de participants, només superada per Tortosa (501 carlistes) i Vinaròs (252) – essent la població un destacat escenari de la lluita mantinguda entre carlistes i liberals. La participació dels carlistes en la lluita va caracteritzar-se per la seua heterogeneïtat motivacional, però el projecte que defensaven va tenir la importància, l'impacte i la capacitat de perduració gràcies al paper cohesionador dels dirigents que pogueren captar adeptes a partir de xarxes de relacions que mantingueren connectats sectors diversos. Aquestes vinculacions conferiren al carlisme força i capacitat de reproduir-se en el temps, tal com il·lustra el paper desenvolupat pel carlisme després de la Guerra dels Set Anys.

APÈNDIX 1
Relació dels carlistes d'Ulldecona

Nom	Població (1)	Ofici	Estat civil	Any	Partida	Any Naixement	Divers	Presentat indult	Antecedents
Asensi, Francisco	Freginals (Ullde)			1835	soldat			sí	
Asensi, Francisco	Freginals (Ullde)	llaurador	casat	1834	soldat	1809	embarcat		
Asensi, Josef	Freginals (Ullde)			1835	soldat			sí	
Asensi, Manuel	Freginals (Ullde)			1835	soldat Vallés		afusellat		
Biosca, Francisco	Freginals (Ullde)		solter	1835	soldat	1815	embarcat		
Biosca, José	Freginals (Ullde)			1840	soldat Cabrera		presoner		
Caballer, Joaquín	Freginals (Ullde)		casat	1834	soldat	1800	embarcat		
Fonollosa, Miguel	Freginals (Ullde)			1835	soldat		afusellat		
Gimerá, Domingo	Freginals (Ullde)	llaurador		1840	soldat			sí, 06-40	
Lleti, Agustín	Freginals (Ullde)			1840	soldat 3° València		presoner		
Miralles, José	Freginals (Ullde)			1834	comandant; 3° bat. Val.		presoner		
Miralles, José	Freginals (Ullde)			1834	sergent 1°, 3° Val.	1810	presoner		
Miralles, Mariano	Freginals (Ullde)			1840	Miñon, 5° Aragon		presoner		
Oller, Salvador	Freginals (Ullde)			1835	soldat			sí	
Salas, Josef	Freginals (Ullde)		casat	1834	soldat	1798	embarcat		
Subirats, Miguel	Freginals (Ullde)			1837	capità			sí	
Subirats, Vicente	Freginals (Ullde)			1839	soldat			sí	
Abella, Manuel	Ulldecona			1840	Cabrera		presoner		
Abella, Tomás	Ulldecona				subaltern				
Adell, Agustín	Ulldecona	director música			plana major		França		
Adell Biosca, Valentín	Ulldecona	llaurador			subaltern	1804			reial/ malcon
Adell, José	Ulldecona				subaltern				

Adell Molina, Joaquín	Ulldecona			capità			
Arnau, Ubaldo	Ulldecona		1840	3° bat. Tortosa		presoner	
Badia, Miguel	Ulldecona		1839	sold. de la 1° comp. bat. vol València			
Balada, Pascual	Ulldecona		solter 1835	soldat	1817	embarcat	
Barrera, Francisco	Ulldecona		1840	soldat 1° Tortosa		presoner	
Bel, Agustín	Ulldecona			capità		assassinat	
Bel, Domingo	Ulldecona		1840	capità	1789	França	
Bel, Eusebio	Ulldecona		solter 1834	soldat Vallés	1817	embarcat	
Bel, José	Ulldecona	fuster		comandant			
Bel, Juan Bautista	Ulldecona			subaltern			
Bel, Manuel	Ulldecona		1840	3° València		presoner	
Bel, Manuel	Ulldecona		1840	alferes, 1° València		presoner	
Bel Prades, Domingo	Ulldecona	casat		capità			
Bel, TOMás	Ulldecona			capità			
Beltrán, Pedro	Ulldecona	caçador	1833	brigadier	1799	afusellat	reialista
Bellmun, Pablo	Ulldecona	sastre	1840	soldat 1° bat. Tortosa			
Bonet Chambó, Joaquín	Ulldecona			sergent 1°, 3° Val.	1817	presoner	
Bonet Chambó, José	Ulldecona			subaltern	1804		malcontent
Bonet Chambó, Pedro	Ulldecona			subaltern	1813	França	
Bonet Chambó, Roman (a) <i>Chambonet</i>	Ulldecona	seminarista	casat 1835	comandant; 3° bat. Val.	1811		
Borja, Juan	Ulldecona	litògraf		subaltern		França	
Borja, Manuel	Ulldecona			subaltern			
Borja, Manuel	Ulldecona	mestre primera instrucció	1790	subaltern			
Brau, Juan	Ulldecona		1840	Cabrera		presoner	
Bretó, Gabriel	Ulldecona			subaltern			
Bretó, Rafael	Ulldecona		1840	3° bat. Tortosa		presoner	
Cabanes, Vicente	Ulldecona		1840	caporal 2°, 3° Val.		presoner	

La guerra dels set anys a Ulldecona (1833-1840)

Calduch, Dámaso	Ulldecona			subaltern			
Calduch, José	Ulldecona		1840	caporal 1º, 3º Princesa		presoner	
Canalda, Mariano	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Canalda, Rafael	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Castell, Antonio	Ulldecona		1840	soldat Realista		presoner	V.R (2)
Castell, J. Antonio	Ulldecona	moliner	1834	soldat			
Castell, Josef	Ulldecona	teixidor	1834	soldat			
Castell, Pedro	Ulldecona			subaltern			
Constantí, Rafael	Ulldecona	llaurador	solter 1839	<i>miñon</i> de Cabrera			
Cordiella, Ramon	Ulldecona		casat 1835		1801	embarcat	
Cortes, Pedro	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Dalmau, Cristobal	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Doménech, Braulio	Ulldecona			subaltern			
Doménech, José	Ulldecona		casat 1840	capità	1797	França	malconten?
Doménech Forcadell, Lucas	Ulldecona	llaurador	casat 1839	Junta Morella ; coronel	1797	França	reialista
Doménech Verdiell, Lucas	Ulldecona			subaltern	1819		
Doménech Forcadell, Mariano	Ulldecona	llaurador	casat	comandant	1800		reial/ malcont
Duch, José	Ulldecona	espartenyer	solter 1840	soldat del 2º llancers Tortosa			
Elies, José	Ulldecona	militar retirat	1834	comandant	1794		reialista
Elies, Pedro	Ulldecona	llaurador	1839	subaltern	1817		
Esteller, José	Ulldecona	teixidor	casat 1840	tinent capità	1788	presoner	
Esteller, Lucas	Ulldecona		1840	soldat Cabrera-- realista		presoner	V.R
Falcó, Bautista	Ulldecona		casat	subaltern		França	
Ferrer, Antonio	Ulldecona		1840	2º bat. Vol. Tortosa			
Ferrer, Francisco	Ulldecona		1840	caporal 2º, 3º Val.		presoner	

Ferrer, Joaquín	Ulldecona		1840	soldat 3° València		presoner	
Ferrer, José	Ulldecona		1840	soldat 3° València		presoner	
Ferrer, Luis	Ulldecona		1840	soldat 3° València		presoner	
Ferrer, Rafael	Ulldecona		1840	sergent 2°, 3° Val.		presoner	
Ferrer, Vicente	Ulldecona		1840	subaltern	1815	França	
Fibla, Domingo	Ulldecona	llaurador	1838	soldat			sí
Fibla, Jacinto	Ulldecona		casat 1835	soldat	1789	embarcat	
Fibla, Salvador	Ulldecona		casat 1840	2° bat. Vol. Tortosa			
Folch, Domingo	Ulldecona		1840	soldat llancers Tortosa			
Forcadell, Antonio	Ulldecona		1840	Miñon		presoner	
Forcadell, Antonio	Ulldecona		1840	soldat realista		presoner	V.R
Forcadell, Bautista	Ulldecona		1840	soldat 3° València		presoner	
Forcadell Mijavila, Domingo	Ulldecona	llaurador	solter 1833	tinent general	1800	França	realista
Forcadell Mijavila, Estanislao	Ulldecona		1840	2° div. Aragó; comandant	1812	França	
Forcadell, José	Ulldecona		1840	caporal 2°, 3° Val.		presoner	
Forcadell, Miguel	Ulldecona		1840	soldat 3° València		presoner	
Forcadell, Pedro	Ulldecona		1840	soldat 1° Tortosa		presoner	
Forcadell, Tomás	Ulldecona	seminarista	1836	subaltern	1815	afusellat	
Fornós, José	Ulldecona		1834	soldat			
Garrit, Blas	Ulldecona		1834	soldat		afusellat// desertor	
Garrit, José	Ulldecona		1840	caporal 1°, 3° Val.		presoner	
Gaupe, Antonio	Ulldecona		1840	soldat 3° València		presoner	
Gil, Bautista	Ulldecona		1840	sergent 1°, 3° Val.		presoner	
Gil, Pedro	Ulldecona	eclesiàstic	1844				
Gil, Vicente	Ulldecona			subaltern			

La guerra dels set anys a Ulldecona (1833-1840)

Grau, Joaquín	Ulldecona	llaurador	1840	subaltern	1789	França	
Grau, Tomás	Ulldecona			subaltern			
Guardia, Pascual	Ulldecona		1840	soldat 1º Tortosa		presoner	
Guardia, Pedro	Ulldecona			capità			
Gustante, Francisco	Ulldecona		1840	soldat Inválidos, 2º València		presoner	
Ibañez, Francisco	Ulldecona			subaltern		afusellat	
Ibañez, Joaquín	Ulldecona	hisendat	1837	comandant			
Ibañez, Juan	Ulldecona	milit retirat		comandant	1778		
Ivars Lope, Manuel	Ulldecona		1838	Cabrera	1820		
Labernia, Bautista	Ulldecona		1840	soldat 1º Tortosa		presoner	
Lacruz, Joaquín (a) "Jaque la piga"	Ulldecona	sastre	1834	oficial	1782	mort	reialista
Lavelice, Francisco	Ulldecona		1840	Miñon, 3º València		presoner	
Lázaro, José	Ulldecona	llaurador		capità			
Lázaro, Pascual	Ulldecona	llaurador		subaltern			
Lizarraga, Matías	Ulldecona			subaltern			
López, José	Ulldecona	llaurador		subaltern			malcontent
Llansola, Joaquín	Ulldecona		1835	Valles		afusellat	
Llupíá, Baltasar	Ulldecona		1840	capità	1804	França	malcontent
Llupíá, Francisco	Ulldecona		1840	subaltern	1814	França	
Martí, Francisco	Ulldecona		1834	capità		afusellat	reialista
Martí, Joaquín	Ulldecona		1840	soldat 1º Tortosa		presoner	
Martinez, José	Ulldecona		1840	3º València		presoner	
Martínez, Tomás	Ulldecona	eclesiàstic solter		plana major			
Masip, Eusebio	Ulldecona			subaltern			
Millán, Domingo	Ulldecona		1840	sergent 1º, 3º Val.		presoner	
Millán, Francisco	Ulldecona		1840	Miñon		presoner	
Millán, Miguel	Ulldecona		1840	Cabrera		presoner	

Miralles, Nicolás	Ulldecona		1834	subaltern			
Miralles, Pascual	Ulldecona		1840	sergent 1º, 3º Val.		presoner	
Molina Adell, Joaquín	Ulldecona			subaltern			
Monclús, Pascual	Ulldecona		1840	sergent 1º, 3º Val.		presoner	
Monrocu, Bautista	Ulldecona		1840	3º València		presoner	
Monroch, José	Ulldecona		1840	3º València tinent capità, 3º Val.		presoner	
Montrós, Aniceto	Ulldecona	advocat		subaltern			
Montrós, Ezequiel	Ulldecona	llaurador	1840	sold. regim 4º			
Montrós, José	Ulldecona			subaltern			
Montrós, José Ant.	Ulldecona			subaltern		campanya	
Móra, J. Bautista	Ulldecona			subaltern		afusellat	
Morà, J. Bautista	Ulldecona			capità		afusellat	realista
Mulet, J. Bautista	Ulldecona			subaltern			
Mulet, Juan	Ulldecona		1840	alferes, 3º València		presoner	
Muñoz, Jaime	Ulldecona	llaurador	1840	tingent coronel	1800	França	
Muñoz, José Joaquín	Ulldecona		solter 1846	capità	1811	França	
Muñoz, Lucas	Ulldecona		1840	sergent 1º, 3º Val.		presoner	
Nofre, Esteban	Ulldecona		1840	3º València		presoner	
Nofre, Pascual	Ulldecona	llaurador		subaltern			
Nofre, Tomás	Ulldecona			subaltern			
O'Callaghan, José	Ulldecona - Benissanet	notari casat			1806		
Oller, Francisco	Ulldecona		casat 1840	subaltern	1808	França	malcontent?
Ortiz, Pedro	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Peris, Joaquín	Ulldecona	eclesiàstic solter		plana major			
Pertegas, José	Ulldecona		1840	soldat llancers Tortosa			
Querol, Francisco	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Querol, José	Ulldecona		1838	subaltern			si malcontent?

La guerra dels set anys a Ulldecona (1833-1840)

Querol, Juan	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Querol, Tomás	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Querol, Vicente	Ulldecona	1838		presó	
Raga, Bautista	Ulldecona	1840	soldat realista	presoner	V.R
Raga, Mauricio	Ulldecona	1840	soldat 1° Tortosa	presoner	
Ribera, José	Ulldecona		subaltern		
Ricart, Bautista	Ulldecona	1840	Miñon, 3° València	presoner	
Roca, Bautista	Ulldecona	1840	1° València	presoner	
Roch, Manuel	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Roda, Miguel	Ulldecona	1840	soldat 1° Tortosa	presoner	
Roda, Vicente	Ulldecona	casat 1838			
Rodríguez, Antonio	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Rodríguez, Pelegrín	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Romea, Jaime	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Romea, José	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Romero, Martín	Ulldecona	1840	soldat 3° València	presoner	
Romeu, Antonio	Ulldecona	1840	corneta 3° Val.	presoner	
Roselló, Bernardo	Ulldecona		capità		
Rosquin, Joaquín	Ulldecona		subaltern		
Ruy, Bautista	Ulldecona	1840	soldat 1° Tortosa	presoner	
Sales, Francisco	Ulldecona	1840	sergent 1°, 3° València	presoner	
Sales, Joaquín	Ulldecona	espartenyer 1834	oficial	afusellat	reial/malcon
Sant, Lucas	Ulldecona	1840	sergent 1°, 3° Val.	presoner	
Sauch, Pascual	Ulldecona	1840	soldat Cabrera	presoner	
Segarra, Josef	Ulldecona	llaurador 1835			sí malcontent?
Serra, Jaime	Ulldecona	1840	caporal 1°, 3° Val.	presoner	
Serra, José	Ulldecona		subaltern		

Serranía Pastor, Pedro (germà)	Ulldecona	carnisser	solter 1839	1º comp. bat. Valencia	1811		
Serranía Pastor, Ramon (a) el Ros	Ulldecona	carnisser	casat 1839	soldat	1809		si
Serrano, J.Bautista	Ulldecona	notari	casat	soldat	1792		
Solà, Agustín	Ulldecona		1840	sergent 1º, 3º Val.		presoner	
Solà, Fernando	Ulldecona		1840	corneta 3º Val.		presoner	
Solà, José	Ulldecona		1840	1º València		presoner	
Tallada Romeu, Antonio	Ulldecona	jornaler	1833	brigadier	1799	afusellat	realista
Tallada Romeu, Domingo	Ulldecona		1840	subaltern	1809	afusellat	
Tallada Forcadell, Francisco	Ulldecona		solter 1836	1º València, alfères	1824	França	
Tallada Romeu, Francisco	Ulldecona		1836	capità	1791	França	
Tallada Romeu, Gaspar	Ulldecona	jornaler	1840	comandant	1806		realista
Tallada, José	Ulldecona		casat 1840	sotstinent		França	
Tallada, Romeu José	Ulldecona	jornaler	1840	comandant	1792	afusellat	
Tallada, Pascual	Ulldecona	jornaler	1833	tinent	1799	França	
Torrent, Alberto	Ulldecona		1840	caporal 1º, 3º Val.		presoner	
Torrent, Antonio	Ulldecona		1836	subaltern	1814	França	
Torres, Ramón	Ulldecona		1839	soldat			si
Turuella, Baltasar	Ulldecona		1838	soldat		presó	
Ventura, Antonio	Ulldecona			plana mayor; tambor			
Verdiell, Josef	Ulldecona		1835	Valles		afusellat	
Verdiell, Zacarias	Ulldecona		1840	soldat 1º Tortosa		presoner	
Vericat Castell, Luis Miguel	Ulldecona		solter 1845	soldat Forcadell		França	
Vericat, Domingo	Ulldecona	llaurador	casat 1840	capità, 3º bat. València		presoner	
Vericat, Manuel	Ulldecona			subaltern		afusellat	

Vericat Mijavila, Lucas	Ulldecona	llaurador	solter 1838	capità		afusellat	
Vidal Asensi, Bernardo	Ulldecona			Forcadell; coronel	1798		
Vidal, Francisco	Ulldecona		1840	2º bat. Vol.Tortosa			
Vidal Asensi, Mariano (a) <i>Panolla</i>	Ulldecona		1834	subaltern		afusellat	
Vidal, Pedro	Ulldecona	metge		plana major			
Vilar, Mariano	Ulldecona	fuster	1846				França
Vilar Forcadell, Miguel	Ulldecona			comandant, 1º bat. Val.	1801	presoner	
Vilar, Tadeo	Ulldecona			capità		afusellat	
Vilar Forcadell, Vicente	Ulldecona			capità	1808		
Viscarro Verdiell, Agustín	Ulldecona		solter 1840	subaltern	1806		
Viscarro, Joaquín	Ulldecona			subaltern			reialista
Viscarro Verdiell, Juan Baut.	Ulldecona	llaurador	1833	coronel	1799	afusellat	reial/ malcont.
Viscarro, Manuel	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Viscarro, Ramon	Ulldecona		1840	soldat 1º Tortosa		presoner	
Viscarro, Vicente	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	
Viscarro, Vicente	Ulldecona	llaurador		comandant			
Viscarro, Vicente (a) Pasech	Ulldecona	xocolater	1843	subaltern			
Vives, J. Bautista	Ulldecona	eclesiàstic	solter 1840	plana major	1803		França
Zapater, Francisco	Ulldecona		1840	soldat 3º València		presoner	

(1) Durant la dècada de 1830 Freginals no s'havia independitzat d'Ulldecona. D'aquí radica el fet d'incloure un camp referent a la població d'origen dels carlistes i esmentar els dos nuclis poblacionals.

(2) V.R: Voluntari Reialista.

Fonts: APRF, DCZ, AHCTE, BOPZ, APU, AGDB, AHMU, ADT, BOPC, BOPT, *Guardia Nacional, Diario de Barcelona, Diario Mercantil y Político, El Vapor, Vida y hechos de los principales cabecillas facciosos de las provincias de Aragon y Valencia desde el levantamiento carlista de Morella en 1833 hasta el presente: Por un emigrado del Maestrazgo*, Valencia, 1840.

NOTES

¹ Al *Diario de Barcelona* del 2-04-1939, p. 1342, es reproduceix un article publicat al *Diario Mercantil de Valencia* que donava el 22 de març aquesta informació sobre Chambó des de Vinaròs: “*El lunes llegó á esta la familia del general Chambó, que parece se halla en Santiago de Galicia en clase de arrestado, y dícese que algunos días atrás escribió á Ulldecona, pueblo de su naturaleza, para que le preparasen casa, porque pronto iba á concluirse la guerra, y se trasladaría allí con toda libertad á disfrutar el reposo de su hogar doméstico pero nótese que sin haberse finalizado la tal lucha se ha verificado la traslación de su esposa y prole á dicho pueblo al día siguiente de su llegada á esta, que dicha población está ocupada de continuo por la facción, y que esta, á pesar de que aquel general no sirve en sus filas, no le ha embargado bienes algunos. Sirva esto para hacer ciertas reflexiones que son consiguientes al conocimiento de estos hechos, y de aviso para lo que dicho señor haya cometido en la actual época fechoria alguna, si bien se susurró de cierta conspiración en que se decía haber intervenido*” (D. Merc. de Val).

² N. SAUCH, “El full de serveis del general Roman Chambó”, a *Rails*, núm. 19, Centre d’Estudis d’Ulldecona, Ulldecona, 2003, p. 177-184.

³ El Vidal a qui fa referència era Domènec Vidal, milicià exaltat d’Ulldecona de qui hem parlat en el capítol dedicat als aixecaments reialistes.

⁴ Per a dissuadir als carlistes va establir-se, el mes d’abril, que els alcaldes i justícies dels pobles del corregiment de Tortosa enviessin a les reials presons de la capital “*a los padres de todos los individuos que se resulte ausente fugado a la facción, como así también expedirán desde luego a las Mujeres de dichos individuos los correspondientes pasaportes para los puntos que mejor les acomode del interior de este Principado, en los que deberán permanecer asta que sus respectivos maridos arrepentidos imploren el indulto*” (Arxiu Històric Municipal d’Ulldecona [AHMU], llig. 67).

⁵ AHMU, llig. 147.

⁶ *Íbid.*, 24-11-1834, p. 272.

⁷ *Íbid.*, 29-09-1834, p. 2217.

⁸ Boletín Oficial de la Provincia de Castellón [BOPC], vol. II, 13-10-1835, p. 76 i Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona [BOPT], 6-10-1835, p. 692. Córdoba, B: *Vida militar y política de Cabrera*, vol. I, Madrid, 1840-1844, p.246.

⁹ Arxiu Històric Municipal de Culla [AHMCu], llig. 25, doc. 1. Morella 22 desembre 1834.

¹⁰ Córdoba, B: *Vida militar...*; vol. I, p. 57 i 291-292. *Gaceta de Madrid*, 4-07-1836, p. 1.

¹¹ AHMU, llig. 67.

¹² Córdoba, B: *Vida militar...*, vol. II, p. 58.

¹³ *Diario de Barcelona*, 3-07-1836, p. 1494-1495.

¹⁴ BOPC, 4-12-1836, p. 175.

¹⁵ *Gaceta de Madrid*, 17-03-1838, p. 1.

¹⁶ *Diario Mercantil y Político*, 9-03-1837, p. 3-4; *Diario de Barcelona*, 9-03-1837, p. 538.

¹⁷ Arxiu Històric Municipal de Vinaròs [AHMV], carp. 25, doc. 3, f. 21 r.; *Diario Mercantil de Valencia*, 23-04-1838, p. 4.

¹⁸ *El Vapor*, 19-07-1837, p. 2.

¹⁹ *La Gaceta de Madrid*, 17-7-18337, p. 1.

²⁰ *Íbid.*, 3-11-1837, p. 1. i *Diario de Barcelona*, 19-10-1837, p. 2333-2334

²¹ Bover, J.: “La Primera Guerra Carlista vista desde Vinaròs 1837 a 1839”(V), al *Semanario de Vinaròs*, p. 45.

²² *El Vapor*, 14-01-1838, p. 4.

²³ *Íbid.*, 28-01-1838, p. 3.

²⁴ AHMV, carp. 25, doc. 3, f. 19 v.

²⁵ *Íbid.*, f. 20 r.

²⁶ AHMV, carp. 25, doc. 3, f. 21 r.; *Diario Mercantil de Valencia*, 23-04-1838, p. 4.

²⁷ *Diario de Barcelona*, 22-04-1838, p. 890.

²⁸ *El Guardia Nacional*, 1-11-1838, p. 2.

²⁹ *Íbid.*, 20-10-1838, p. 4. *Diario de Barcelona*, 23-10-1838, p. 2652 i del 31-10-1838, p. 2676.

³⁰ *Diario de Barcelona*, 2-03-1839, p. 845.

³¹ *Íbid.*, 17-03-1839, p. 1085.

³² *Íbid.*, 31-05-1839, p. 2288.

³³ *Gaceta de Madrid*, 12-09-1839, p.1.

³⁴ *Diario de Barcelona*, 20-02-1840, p. 815.

³⁵ Notícia del *Diario Mercantil de Valencia*, inserida al *Diario de Barcelona*, 14-04-1840, p. 1556.

³⁶ *El Nacional*, 21-05-1840, p. 4 i la *Gaceta de Madrid*, 7-06-1840, p. 1.

³⁷ *Diario de Barcelona*, 27-05-1840, p. 2102.

³⁸ N. SAUCH, *Guerrillers i bàndols civils entre l’Ebre i el Maestrat: la formació d’un país carlista (1808-1844)*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004, p.453-478.